

Himmelbrev i koleraens tid

Michael 2021; 18: 307–24.

I mer enn tre hundre år sirkulerte himmelbrev i Europa – brev som påsto seg skrevet av og signert Jesus Kristus selv og sendt med en engel til menneskene. Det skulle tros på, kopieres og hadde beskyttende egenskaper. Som et kjedebrev fra reformasjonstida ble den påfallende stabile teksten i ettblads-format oversatt fra ulike språk, mangfoldiggjort gjennom trykk og håndskrift og spredt over landegrensene.

En enestående rettsak i 1853 utfordret himmelbrevens autenticitet og autoritet, og bedømte dem som blasfemi. Rettsaken sammenfalt med kolerautbruddet i Drammen og Christiania, og er en sjelden mulighet til å komme nærmere hvordan himmelbrevene ble forstått i en konkret historisk samtid. Hvorfor reagerte myndighetene nettopp nå? Hva var koblingene mellom himmelbrevene og epidemien, mellom offentlighetens bekymring for den «uopplyste klasse» og dem som ifølge avisene også var målgruppa for himmelbrevene? Rettsaken og pressedekningen gir uttrykk for en ny rasjonalitet i opplysningstenkningens kjølvann, der også forestillinger om sykdom og samfunnsansvar spilte inn.

Sensommeren 1853 ble to gategutter brakt inn til politiet i Christiania for å ha solgt himmelbrev. Guttenes brev ble beslaglagt og brukt som bevismateriale i en langvarig rettsak som strakk seg gjennom tre rettsinstanser, der boktrykkeren Jacob Wulfsberg (1809–1882) og kremmeren Peder Hansen Brandevold til slutt ble dømt for blasfemi i Høyesterett.

For Wulfsberg kom tiltalen som en overraskelse: bare et tiår tidligere hadde han produsert tilsvarende himmelbrev for salg uten at det avstedkom en eneste reaksjon. Denne gangen hadde han trykt opp et større parti brev på bestilling av Brandevold – 2000 til ham, 1500 til Wulfsberg selv, for salg til et interessert marked i «en viss Klasse av Befolkningen». Selv betraktet

han himmelbrevene som ufarlig underholdning¹. I 1853 var imidlertid situasjonen en annen. Dette året, fra slutten av juni til november slo kole-raen til for tredje gang, hardere enn noensinne. Utbruddet i Drammen spredte seg raskt til Christiania, og flere tusen døde. Koleraen rammet de fattige hardt.

Hva var det for slags brev myndighetene reagerte sånn på?²

Wulfsbergs himmelbrev

Wulfsbergs trykte himmelbrev inngår i en flere århundrelang nærmest ubrutt tradisjon. Fra 1600-tallet og helt til begynnelsen av 1900-tallet ble trykte og håndskrevne himmelbrev i ettbladsformat spredt over hele Europa og over til Amerika³.

Wulfsbergs himmelbrev var i sannhet et mirakel, skulle man tro teksten⁴. En engel hadde åpenbart seg for en mann ved navn Just, på en landevei utenfor København («den syndigste by i hele Christenheden»): tre ganger viste han seg, først i simple bondeklær, for å be Just fortelle presten sin at Gud i himmelen ikke fikk fred for «de fattiges Suk og Raab» og menneskenes store synder, tredje gang slo han kappen til side, viste seg for Just i sin lysende herlighet og overrakte ham brevet som var skrevet med forgylte bokstaver. «Giv akt på dette brev», står det med fete typer etter introen, og fortsetter i jeg-form helt til underskriften: «Jeg, Jesus Christus, haver dette Brev med min egen guddommelige Haand selv skrevet» [...] «JESUS af Nazareth er mit Navn, som lader dette Brev tilsyne».

Søndagen skal holdes hellig, står det, hår og ansikt skal ikke smykkes til hofferdighet, de rike skal dele med de fattige, den neste skal ikke baktales. Generelle befalinger i en språkdrakt publikum nok ville ha gjenkjent fra prekestolen gjentas og glir i hverandre, i en messende, muntlig tone. Brevet

1 Wulfsberg 1853, 3 (1).

2 Denne artikkelen bygger på to tidligere arbeider: Berg 2017 (1) og Berg 2019 (2).

3 Forestillingen om brev fra Gud er gammel. Den eldste skandinaviske beskrivelsen av et «himmelbrev» er trolig i kvadet *Leidarvisan*, («veiviseren»), nedtegnet rundt 1150, hvor himmelbrevet omtales på en måte som tyder på at tilhørerne kjente fenomenet. Noe av det første den opposisjonelle, lutherske danske presten Hans Tausen trykte da han etablerte sin trykkpresse i Viborg i 1528, var nettopp et himmelbrev oversatt fra tysk, over flere sider. Omtrent på denne tida må det en-sides formatet ha etablert seg. Da biskop Niels Palladius i reformasjonens tjeneste lot sitt himmelbrev trykke i 1555, var oppsettet på en side. Selve teksten er imidlertid helt ulik den som skulle sirkulere de kommende hundreår, og faller derfor utenfor himmelbrevene som omtales i denne artikkelen. I referanseartikkelen *Himmelbreve* fører Kr. S. Jensen fortellingene om himmelbrevene tilbake til apokryfe skrifter, og nevner dem omtalt i middelalderen. Han etablerer det fruktbare skillet mellom disse eldre forekomstene av brev fra Gud og de «moderne» himmelbrevene i ettbladsformat, og beskriver hvordan de bredte seg ut, særlig i Nord- og Øst-Europa, særlig Romania, på Island, i Tyskland og England. Jensen 1895 (4). For spredningen av anglosaksiske himmelbrev, se Hebing 2012 (5). Referanseartikkel for norske himmelbrev er Paulsen 2002 (6).

4 Himmelbrev 1853 (7).

Himmel-Brev.

Ved en Stad og en Landsby stede det, en Mål fra Njebenhavn, at en Engel kom til en Mand som hedte Jusi, og havde to Gange talt med ham tilforn. Den første og anden Gang var han i Bonde-Klæder og havde ingen Knapper i sin Kjørtel, og han sagde: Gaf hen til Præsten, og sig til ham, at Gud kan ikke have No i Himmelen for de Fattiges Sult og Naab; der Præsten det hørte, sagde han, at det var et Spøgelse. Saa kom han tredje Gang, og sagde til ham, at han var en Guds-Engel, og slog sin Kjørtel tilside, da var han saa klar som en Ild-Lue; men Manden kunde ikke se paa ham for Klarheds Skyld, og Manden blev bange for ham, og Engelen sagde til ham: Du tør ikke frygte dig, jeg skal vel forføre dig og forføre dig. Men Engelen sagde: Du skal anter gaa til Præsten, og sig til ham, at Gud kan ikke have No for de Fattiges Sult og Naab. De skal betale Jorden, som de skulle ligge udi, og for Eders store Synder, som gaar i Svang, og den store Hoffærdighed, som Menneskene medbringer; og han sagde ydermere, at Njebenhavns By er den sundigste Stad i hele Christenheden; og dette Brev, som **GUD** paa samme Sted haver nedsendt, skrevet med store forgyldte Bogstaver, som herefter følger:

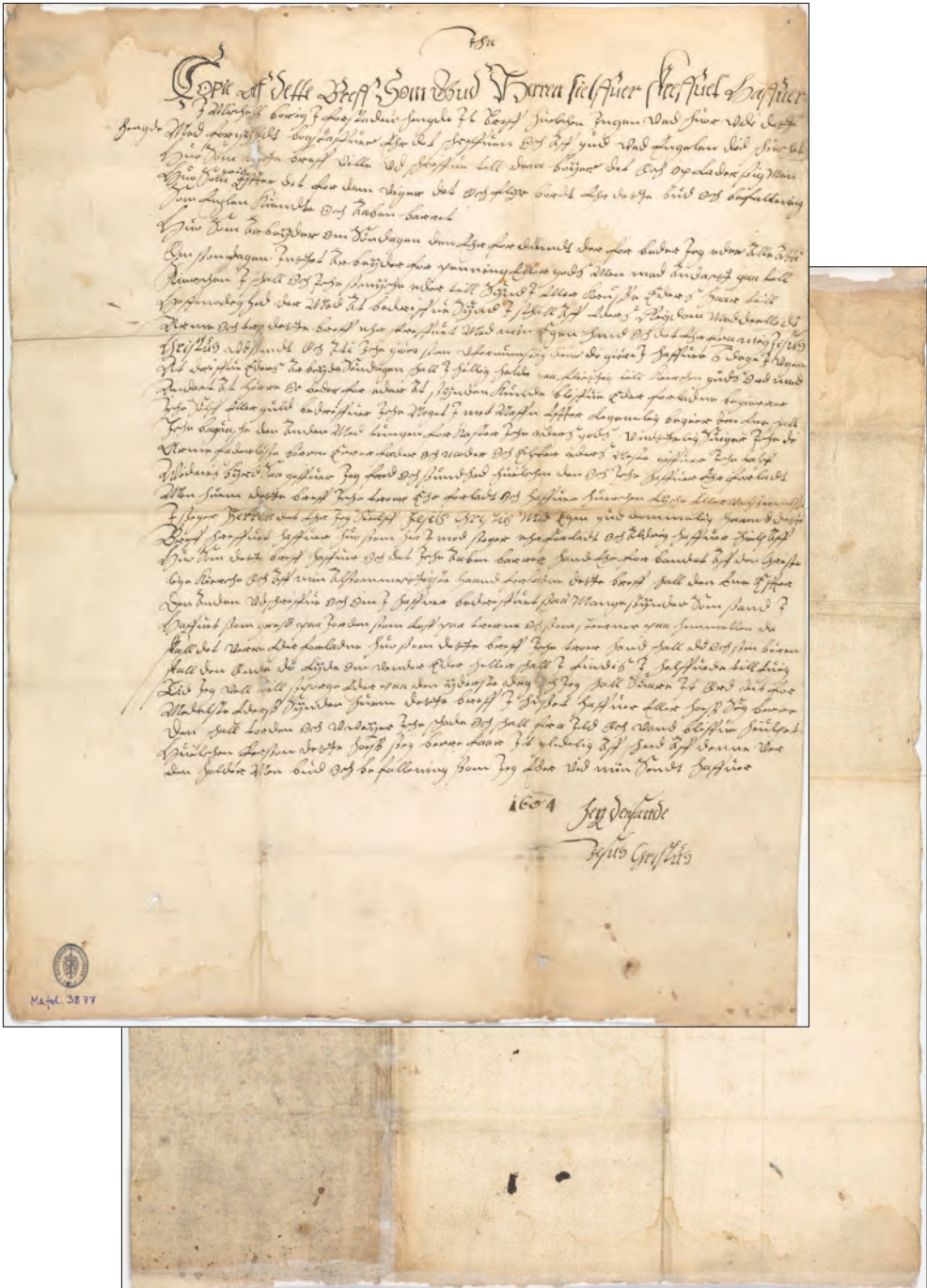
Giv Agt paa dette Brev!

Svo som om Søndagen eller Helligdagen arbejder, han er forbanet og fordømt. Han selv siger ved sin Engel Michael: Saa forbyder jeg Eder, at I ingen Søndag eller Helligdag arbejder, hverken stort eller lidet, men gaar slittig til Kirken at høre Guds Ord og bevare det. I skulle ikke smykke Eders Ansigt eller forvænde Eders Haar til Stolthed eller Hoffærdighed; I skal dele Eders Rigdom med de Fattige; Og Jeg, **Jesus Kristus**, haver dette Brev med min egen guddommelige Haand selv skrevet. I have 6 Dage at arbejde paa, Søndagen skal I holde Hvile. I skal gaa til Kirke at høre Guds Ord; Derisom I det ikke gjør, da vil jeg straffe enhver for sine Synder og Misgjerninger, som de haver bedrevet, saa at de maa forlades Eder. Begjærer hverken Guld eller Søl, og driv intet Dind i mit Navn; thi jeg haver skabt Eder af Intet, og kan gjøre Eder til Intet igjen. I skal ikke saa hverandre ihjel, hverken med Tanker, Ord eller Gjæringer, ei heller med Bagtalelse eller Forraadelse mod sig den Fattige. Erer Fæder og Moder, erer ogsaa Eder selv, gjører ingen falsk Vidnesbyrd. Og dette gives Eder tilfende i Sandhed: Hver den, som ikke tror dette Brev, han er fordømt, men hvo som tror det, han skal have Bessignelse. Jeg **Jesus Kristus** selv haver skrevet dette Brev med min egen guddommelige Fingre; og hvo som haver dette Brev, skal den ene efter den anden laade udfrivde; omendthent han haver bedrevet saa mange Synder som Sand i Havet, Bræd paa Jorden og Sjerner paa Himmelen, skal de dog forlades ham. Hvo som ikke tror, han skal dø; omvender I Eder ikke, da er I forbanet. Jeg vil tilspørge Eder paa den sidste Dag, og Eders Næste og Naboer; og hvo som haver dette Brev i sit Huis eller paa sig bær, da skal Ild og Vand aldrig staa ham, han skal veerfarens alt Gode; heder alle mine Bud og mit Brev, som jeg sender Eder ved min Engel Michael, I Mennesker paa Jorden. Erer Sacramentene, aflægger Eders Hoffærdighed og Guds Befohelse, og den Næste sin Kærlighed mod den Fattige. Og havde de Fattiges Sult ikke været til, da havde der ikke kommet Grøde paa Jorden i 3 Aar; og derisom de ikke omvender sig, da skal Verden ikke saa i 9 Aar; og der skal blive saa stor Krig, at den ene skal lides med den anden; Der skal blive saa stor Eygdom og Pestilente, at den, som lægger sig frisk om Aftenen, skal være død om Morgen; Der skal blive saa stor Uendelighed, at Menneskene skal raabe af Jammer. Omvender I Eder og blive bedre, da skal I fornemme, at tusinde Aar ville ikke regnes mere end et Aars Alder; Eders Næring skal formeres, Eders Sørrig skal formindres, og alt Folk skal have Lust til Eder. Og hver den, som deler dette Brev, skal være forbanet, men hvo som forkynder dette Brev, han skal blemstret af Bessignelse.

JESUS af Nazareth

er mit Navn, som laver dette Brev tilforn.

Figur 1: Himmelbrev 1853. Nasjonalbiblioteket. (Foto: Are Flågan)

Figur 2: «1604-brevet», forside og bakside. Nasjonalbiblioteket. (Foto: Are Flågan)

er stilet til den syndige menneskeheten, maner til omvendelse og fremmer en generell eskatologi:

Og havde de Fattiges Suk ikke været til, da havde der ikke kommet Grøde paa Jorden i 3 Aar; og dersom de ikke omvender sig, da skal Verden ikke staa i 9 Aar; der skal blive saa stor Krig, at den ene skal kives med den anden; der skal blive saa stor Sygdom og Pestilente, at den, som lægger sig frisk om Aftenen, skal være død om Morgenens; Der skal blive saa stor Elendighed, at Menneskene skal raabe af Jammer.

Men tar man teksten på alvor, er brevet er mer enn en meddelelse. Som gjenstand, frembrakt av Guds egen finger, og bærende på Guds egne ord, har det magiske egenskaper som var det en avatar av Gud selv, som en relikvie. Like ofte som himmelbrevene i ettertid er betegnet som «søndagsbrev», har de blitt kalt «amulettbrev». Det lover evig frelse, men også beskyttelse i det dennesidige: «Jeg vil tilspørge Eder paa den yderste Dag, og Eders Næste og Naboer: hvo som haver dette Brev i sit Huus eller paa sig bær, da skal Ild og Vand aldrig skade ham.»

Det helt bærende premisset i gjenstanden kjøperen holdt i hånda og som Wulfsberg trykket opp, er tro, og tvil – ikke på Gud generelt, men på at brevet er sant. Den som tvilte på brevet, eller skjulte det, var fordømt og skulle dø, mens den som trodde på det, skulle velsignes. Men det var ikke nok å tro. For full effekt skulle måtte brevet vises fram, forkynnes – og skrives ut:

Jeg Jesus Christus selv haver skrevet dette Brev med min egen guddommelige Finger: og hvo som haver dette Brev, skal den ene efter den anden lade udskrive; omendskiønt han haver bedrevet saa mange Synder som Sand i Havet, Græs paa Jorden og Stjerner paa Himmelen, skal de dog forlades hannem.

Et brev etter et annet, som om Guds stemme utgjorde et kor, til frelse og forbedrelse. Teksten er en påstand, den har et trefoldig budskap som maner til handling: Brevet er sant; det skal vises fram, og det skal mangfoldiggjøres. Dette er selve kjernen i himmelbrevet.

En lang tradisjon

Himmelbrevet tilhører den «lille litteraturen» – småskrifter av alle slag, som viser, flyveblad, hustavler, religiøse traktater, av alle slag. I motsetning til dyre bøker var de raske å produsere, de fikk plass i kremmernes skjepper for salg på markeder og gårder langs landeveien. De var tilgjengelig for en rimelig penge, utbredt og populære i brede lag av folket⁵. Som Fredrik Paasche elegant oppsummerte himmelbrevets posisjon mellom lek og lærd: «Himmelbrevet hører ikke netop til den høiere teologiske litteratur og blev

5 Fet 1995, s. 243 (8), Brandtzæg 2018 (9).

ofte bekjæmpet av den herskende kirkelige dannelse ... Men i ekstatiske bevægede tider var det alltid forhaanden.»⁶ Det fantes et marked for religiøse skrifter på siden av den etablerte lutherske statsreligion. Himmelsbrevene har flere ganger blitt knyttet til den folkelige visjonslitteraturen, der både mirakeltro og eskatologi sto sterkt⁷. Samlet tegner dette et bilde av at himmelsbrevene var allmuens tekster.

En avgjørende forutsetning for himmelsbrevenes mangfoldiggjørelse er utviklingen av trykke- og skriveteknologi. Utover 1700-tallet, og samtidig med at trykketeknologien ble mer utbredt, utviklet også brevteknologien og håndskriftkulturen seg. Papir ble rimeligere. For stadig flere, og både menn og kvinner, ble det viktig å kunne skrive, i en verden der postgang og kommunikasjon gjorde avstander stadig mindre. Trykk og håndskrift var ikke to konkurrerende medier der en var overlegen eller foretrukket framfor den andre, men to medier som «jobbet sammen»⁸. Dette gjaldt i høy grad for både produksjonen og salg av himmelsbrevene. Trykte brev ble skrevet av og satt i sirkulasjon, håndskrevne varianter ble fanget opp i trykte brev. Vakkert håndskrevne brev var verdt en skilling, og trykte, ofte dekorerte og kolorerte himmelsbrev med basunspillende engler, frukt- og blomster-ranker, var attraktive og sjeldne innslag i en bildefattig tid⁹.

En helt sentral nøkkel til å forstå himmelsbrevenes utbredelse gjennom århundrene, er å finne i deres indre logikk, der selve kopieringen framholdes som det sentrale og belønnende budskap. Himmelsbrevene likner på vår tids kjedebrev. Hver kopi er i prinsippet en ny original, som den neste teksten kopieres fra. For hver ny kopi måtte imidlertid originalen rekonstrueres. Et av de mest forbløffende kjennetegnene ved himmelsbrevene er nettopp deres tekstlige stabilitet. Inngangspartiene og straffeutmålingen varierer og tilpasses lokale forhold, men oppsettet og store deler av selve brevet kjernetekst, der Guds egen stemme utfolder seg i jeg-form, framstår nærmest uendret både i håndskrevne og i trykte eksemplarer.

Det trolig eldste kjente bevarte himmelsbrevet befinner seg på Nasjonalbiblioteket, er håndskrevet, datert «1604» og signert «Jeg, den sanne Jesus Kristus»¹⁰. Også her – og som i alle himmelsbrev jeg kjenner til – forlates den kopierende «synder så mange som stjernene på himmelen...», – en av

6 Paasche 1914, s. 103 (10).

7 Amundsen 1995 (11), Amundsen, Pollan & Schumacher et al, s. 237-238 (12).

8 Berndtsson, Fischer og Mattsson et al. 2017 s. 8 (13).

9 Selv de trykte illustrasjonene kunne overføres til de håndskrevne eksemplarene. På Aust-Agder museum finnes en fotokopi av et særdeles sjarmerende himmelsbrev, der skriveren også har tegnet inn de typiske basunblåsende englene. Håndskriften er vakker og jevn, tegningene mer utrenet: Med kulemage, fyrstikkben og struttende hårtuster blåser ivrige engler på basunene for full hals.

10 Håndskrevet himmelsbrev datert 1604 (14).

flere vendinger som gjentas ordrett gjennom århundrene og over landegrensene, oversatt mellom ulike språk, de danske som regel fra tysk. Dette brevet har en annen inngang enn Wulfsbergs «Just-brev»; det er «en Copie» av en hildring som hang over døpefonten i Mikkelsborg i gyldne bokstaver, men også dette var sendt av engelen. Brevets bakside er imidlertid like interessant som forsiden. Det viser tydelige brettekanter, og mørke og slitte bretteflater. Dette var et objekt *i bruk*. Noen har båret brevet på kroppen, som en amulett, stukket det inn under klærne, slik teksten fordrer. Kanskje vist det fram, fiirende, stolt, skrytende, på dagtid, kanskje tatt det fram igjen nattetid, i usikkerhet og frykt. For når var syndene for mange, for store? Med reformasjonen fulgte strenge forbud mot dyrkelse av martyrer og relikvier. Katolsk religiøs praksis fortsatte imidlertid i hemmelighet i århundrer¹¹. Det ble også etter hvert vanlig å henge himmelbrevene opp på veggen.

Dommens dag er sjelden tidfestet i himmelbrevene, men de målbærer det Amundsen har kalt en «permanent apokalyptikk»: endetiden er like rundt hjørnet, og mange tolket tegn på at den var nært forestående¹². Dertil kommer det åpenbare: når var ikke menneskene truet av krig og pest? Når trengte ikke menneskene beskyttelse? Og hvorfor skulle ikke Gud vise seg gjennom skrift? Det ville ikke være første gangen. Det var Guds finger som frembragte steintavlene i Sinais ørken. Det eldste bevarte trykkede himmelbrevet i ettbladsformat er trykt i København og datert 1720¹³. Her omfatter brevet velsignelse også fruktsommelige kvinner. Senere himmelbrev utmerker seg imidlertid med straffeutmålingen. Et skremmende håndskrevet himmelbrev fra Fidje i Froland, datert 1742, går langt i å tidfeste dommedag. Verden vil gå under innen ni år hvis ikke menneskene omvender seg, det blir sykdom og blodsutgytelse, og hunger så stor at «Moderen skal æde sitt eget barn». Her utvides amulettfunksjonen til beskyttelse mot sverdet¹⁴. Et håndskrevet himmelbrev fra 1848 spår undergangen om 16 år, og maler straffen for manglende omvendelse ytterligere ut: «...der skal blive sådan en Blodsutgydelse at dend ene skal icke kjende dend anden for Blod»¹⁵.

11 Rian 2017, s. 27 (15).

12 Amundsen 2008, s. 53 (16). Dommedagsforventninger var vanlige i småtrykk og viser helt opp til nittenhundretallet. Den første visa trykt i Norge i 1643 bar tittelen *En forunderlig vise om den siste dommedag*. Luthers egne skrifter var sterkt preget av endetidsforventninger, og endetidens komme sto sentralt i syttenhundretallets pietistiske miljøer.

13 Trykt himmelbrev 1720 (17).

14 En egen gren av himmelbrevene (som tangerer andre amulettbrev) er betegnet som «Haus-und Schutz-brev». De skulle også stoppe blødninger, og ble brukt av soldater under ulike kriger. Jensen 1895 s. 223 (4).

15 Håndskrevet himmelbrev fra 1848 (18).

Et Brev udi Kircken

til St: Germana/

Al: Skrift overfat paa Dant: Aar: 1720.

Dette Brev har Gud self skreven/

Op ved Engelen Michael i hælend til os paa Jorden;

Sulcket er med fornyede Bogstaver / og at see ubi Kircken til St: Germana eller Gronderia kaldet; hvort samme Brev forder eller Daabet.

Hvem som vil tage fat paa dette Brev/ for den tager det tilside.

Men hvem som vil afskrive det/ for den buker det og luker sig op.

En som arbejder om Søndagen
 som hand er fordomt / dersfore for-
 maner jeg eder/ at I icke arbejder om
 Søndagen enten paa eders Gods/
 eller gaar noget andet Arbejde men
 I skal helliges gode til Kircken og
 icke med Andagt/ icke smecte eders
 Ansigter eller træk eders Haar/ ej
 heller bederve Derdens Hofart/ men
 meddeele den fattige af eders Rig-
 dom/ og troo at jeg dette Brev med
 min Guddommelige Haand fra Je-
 su Christo haver ardent/ at I icke
 giver eder Sex Dage om Ugen at ar-
 bejde ubi / og om Søndagen aarle at
 gaue i Kircken/ og hore Guds Ord
 med Andagt/ Gier I icke det/ saa vil
 jeg straffe Eder med Pestilence / og
 med Krig og dyr Tid. Jeg forman-
 ner eder at I icke arbejder forsilbig
 om Løvdagen/ men med hver og
 ten/ ung og gammel/ om Søndagen
 aarle gaar i Kircken at bede for eders
 Synder/ Bedre at de blive eder
 forladne/ Bander icke veddageti-

gen ved mit Navn jeg icke Sold
 eller Guld/ og her icke efter Kjødelige
 Lyfter og Begjærigheds Ly/ saa
 snart som jeg haaber skabt eder/ saa
 snart hand jeg ogsaa velslyge eder.

Endnu siger jeg den ene Kal ic-
 ke skaae den anden hiel/ enten med
 Haand eller Tungge værre icke falsk
 imod eders Næste hans Fraværelse
 glæder eder icke ved eders Gods og
 Rigdom / æver Fader og Moder/ ta-
 ler icke falsk Bimæbyrd imod eders
 Næste/ saa giver jeg eder Sundhed
 og Fred/ og hvo som icke troer dette
 Brev/ og retter sig icke dersfore/ hand
 er fordomt/ og skal boercken have Ly-
 de eller Belligheite. Jeg siger eder/
 at Jeg Jesus Christus haver selv
 skrevet Dette Brev/ med min egen
 Haand/ og hvom som det imobiger/
 hand er forladt af mig/ og haver al-
 brig nogen Hielp a. foroente/ Den
 ene skal meddeele den anden Copie af
 dette Brev/ og om I have gjort saa
 mange Synder som Sandstora i

Havel/ og saa mangel som Lev paa
 Trærne / ja saa mange som der ere
 Stærner paa Himlen/ skal de
 være eder forladne: Eder alvorlig
 hoed dette Brev læser og siger eder/
 hvort det skal troer / hvo som troer
 Omvendt eder af Dyrket/ som I
 icke vil vinder ævindeligt/ Det naar
 jeg tilhøper eder paa den edersse
 Dag/ da hand I icke give mig Svar
 for eders Sunders Skid.
 Hver den som haver dette Brev/
 sit Huus eller boer det hos sig/ han-
 nem skal boercken Lyd/ icke Lø-
 demslag giøre Skade/ og I skal være
 fri fra Jids og Bands Død/ hvuelken
 stene som haver dette Brev hos sig/
 han skal bringe en forfønelig og vel
 signet Fruge til Verden.

Holder mine Gud/ som jeg ved
 Engelen Michael haver
 sendt Eder.

Jeg/ Jeg/
 Amen/ Amen.

Figur 3: Himmelbrev 1720. Kongelige danske bibliotek, København.

De håndskrevne himmelbrevene var som regel anonyme utover underskriften fra Vårherre selv, og kunne vanskelig spores og slås ned på i en tid der sensur knyttet til eneveldet var regelen snarere enn unntaket. Christian Vs Danske Lov fra 1683 (utstedt som Chr. Vs Norske Lov i 1687) stadfestet Luthers kristendom som statsreligion og den eneste tillatte. Loven inneholder også et eksplisitt forbud mot spådommer og profetier. Spådommer om framtida ble ansett som blasfemi, da dette forsynet var forbeholdt Gud. Dette gjenspeiles i Norsk Lov, Anden bog, Cap. 20 *Om bøger og Almanaker*, 6:

Ingen Spaa-Calender maa her i Riget sammenskrivis og trykkis, ej heller nogen Spaadom om Krig, dyr Tid, Pestilentze, eller andre saadanne Tilfælde, derudi indførís; Hvorfor og ingen Bogtrykker maa nogle saadanne Calender under et hundred Lod Sølv's Straf trykke, eller oplegge¹⁶.

Sensuren ble utført av Universitetet i København, med teologiprofessorene i førerretet, og med forsensur utført av de lokale bispere på trykkestedet. Men også de trykte himmelbrevene var, i likhet med andre flyveblad, pamfletter og skillingstrykk nærmest umulig å kontrollere, og unnsnapp sensuren¹⁷.

Unntaket var trykkefriheten under Struensee i årene 1770–1773. Den overveldende flommen av stats- og kirkekritiske pamfletter førte til at Struensee selv strammet inn praksisen, ved å påby på navn og sted for trykker ble påført. Vi vet at J.H. Thiele produserte flere opplag himmelbrev i 1770, og at en annen trykker i byen gjorde det samme. Ellers er det lite som tyder på at trykkefriheten medførte et skred av nytrykte himmelbrev. I embetsmannen og boksamleren Bolle Luxdorfs enestående samling av trykkefrihetsskrifter står himmelbrev ikke oppført¹⁸.

Trodde folk på brevene? I så fall, hvem, når? Det er ikke godt å vite. Utbredelsen tatt i betraktning var himmelbrevene åpenbart etterspurte og populære objekter, skremmende og fantastiske på samme tid med sin blanding av fryktelig straff og løfter om frelse og beskyttelse. Underholdningsaspektet må ikke underslås. Om himmelbrevene var troverdige og/eller utrolige, så var de i bruk – de ble kopiert og dekorert, vist fram og lest opp, hengt på veggen som pynt, beskyttelse. Men toneangivende stemmer rettet

16 Chr. Vs Norske Lov 1687 (19).

17 Krefting 2017 (20), Brantzæg, 2018 (9).

18 Bolle Luxdorff satt i sentraladministrasjonen før, under og etter Struensee. Han kjente således godt sensurreglene og så det enestående i den nye situasjonen. Luxdorff fikk organisert en innsamling av pamfletter, flyveblader og gateviser (vitenskapelige og litterære bøker unntatt) som etter hans vurdering ikke ville ha blitt publisert uten den nye loven. Mellom september 1770 og siste del av september 1773 nedtegnet han en bibliografi han kalte *Fortegnelse over alle de Skrifter, som siden Trykkefriheden ere udkomne*, og samlet trykkene tematisk i 47 bind. Horstbøll, Langen og Stjernfeldt (21). Både Luxdorffs fortegnelse og tekstene er tilgjengelige på Kongelige Danske bibliotek, <https://tekster.kb.dk/tfs>.

Figur 4: Selv de trykte illustrasjonene kunne overføres til de håndskrevne eksemplarene. På Aust-Agder museum finnes en fotokopi av et særdeles sjarmerende himmelbrev, der skriveren også har tegnet inn de typiske basunblåsende englene. Håndskriften er vakker og jevn, tegningene mer utreinet: Med kulemage, fyrstikkben og struttende hårtuster blåser ivrige engler på basunene for full hals.

kritikk mot både sannhetsgehalten i himmelbrevene og kjøperne av dem i ulike livsverdener.

Kritikk og opplysning

Allerede i 1631 kritiserte biskop Jens Dinessøn Jersin himmelbrevene. Han levde i en tid før verden ble avfortryllet, i det Gilje og Rasmussen beskriver som et «semiotisk kosmos» av varsler og undere¹⁹. For ham var det ingen grunn til å tvile på at Gud også kunne åpenbare seg i skrift, men han understreket den uhyre viktigheten av at himmelbrev, i likhet med andre mirakler og jærtegn, måtte undersøkes av dem som kjente og kunne tolke Guds ord. For også Djevelen selv kunne virke gjennom mirakler og visjoner²⁰.

Opplysningsmannen Ludvig Holberg kritiserte himmelbrevene ut fra et ganske annet grunnlag enn Jersin. I 1720 ble flere partier himmelbrev trykt i København. Tre år senere ble komedien *Barselstuen* gitt ut og vist i

¹⁹ Gilje og Rasmussen 2002, s. 203-211 (22).

²⁰ Fuglestad 2002, s. 32 (23).

byens teater. Holberg lar boktykkerens kone Arianke avsløre at det slett ikke var Gud som hadde skrevet himmelbrevene, men at de ble produsert som billig juks for å tjene penger: «... de eeneste Bøgger, som vi har profit paa, ere de, som vore Svenne skriver selv, vor Dreng Lars satte forleden et Himmel-Brev over paa Dansk, hvor af vi soldte over 4000 Exemplarier.»²¹. Passasjen understreker himmelbrevenes kommersielle betydning, selv om den litterære figuren Arianke neppe kan tas som sannhetsvitne for opplagstallene²².

I en preken i Kristiania domkirke 4. søndag etter påske 1725 angrep prost Anders Hof himmelbrevene – mer spesifikt varianter av det danske brevet av 1720, som sirkulerte i byen og på landet, illuminert og med «adskillige farver», men også i håndskrift. Hof blinket ut allmuen, «enfoldige gemeene Folk», som beredvillige mottakere av denne overtroen, som opplyste mennesker betraktet med «Koldsindighed og Foragt»²³. Ut over 1800-tallet kommenteres himmelbrevene sporadisk, men med forargelse, i danske, svenske og norske aviser og tidsskrifter. I 1843 klaget vestlandsavisa *Granskeren* over at fornuften kom til kort og myndighetene unnlot å reagere, da det på «... disse kanter har oftere været rejst om med Himmelbrev, Viser om Syner i Danmark, Tyskland, Legender og alskens aandelige Trusler om at omvende sig. Alt upaatalt av øvrigheten, og Alt forgjæves ...»²⁴.

Da Ole Vig (1824–1857) i tidsskriftet *Folkevennen*, utgitt av Selskabet for Folkeoplysningens Fremme, i 1853 agiterte for boksamlinger for allmuen, advarte han samtidig mot skadelige bøker, og de bedragerske og gudsbespottende himmelbrevene, som folk, med sin respekt for det skrevne ord, trodde var sanne²⁵. Nettopp *troen* var et element som distingverte *folket* som *folk* sett med folkeopplysernes blikk, skriver Ole Marius Hylland i sin analyse av *Folkevennen*. Den var uren og sammenblandet av tradisjonell overtro, papistisk etterslep, protestantisk opplysning og nyere vekkelse. Den var tradisjonsbundet, men samtidig påvirkelig i en samtid preget av religiøs forandring: «Under al denne Rørelse og Forvirring er det let å skjønne, at Folket trenger til større Oplysning, dersom det ikke skal rives hen snart den ene og snart paa den anden Afvej»²⁶. Skillingsviser, pamfletter og høyst

21 Holberg 1723 (24).

22 Danske oversatte himmelbrev ble distribuert til Norge, solgt og trykt opp igjen på ulike steder, der de fikk andre utsmykninger og kanskje også tekstlig lokal tilpasning. J.H. Thieles himmelbrev, trykt i København 1770, ble for eksempel forelegg for en rekke himmelbrev trykt i på Aarflots trykkeri Volda årene 1811, 1817, 1821 og 1843. Fet 1995, s. 246 (8), Fet 2006, s. 64 (25). Forlaget Fr. D. Beyer i Bergen trykte to varianter mellom 1846 og 1848. Espelid, 1964 (26).

23 Fiskaa 1934 (27).

24 Sikkert etter Fet 1995, s. 246 (8).

25 Vig 1853, s. 255 (28).

26 Hylland 2010, s. 179 (29).

sannsynlig også småtrykk som himmelbrevene var på kollisjonskurs med den voksende middelklassens opplysningsidealer, hvor kulturelle uttrykk skulle bidra til å bekjempe moralsk og åndelig forfall²⁷. Det Amundsen har kalt «mirakelkulturen» ble gradvis mer umoderne²⁸.

Omsider reagerte også øvrigheten på himmelbrevene, i tiltalen og retts-sakene mot boktrykker Jacob Wulfsberg og kremmer Jacob Brandevold i 1853–1855²⁹. Sammenfallet med koleraen ser ut til å ha vært utslagsgivende.

Himmelbrev til doms

På forsommeren i 1853 hadde boktrykkeren Jacob Wulfsberg i Drammen trykt opp et større parti himmelbrev for den omreisende kremmeren Peder Hansen Brandevold, ut fra et eksemplar sistnevnte hadde med fra Lillehammer. Drøye femtedelen av Wulfsbergs egne eksemplarer ble sendt til Christiania for salg i Wulfsbergs Boglade. Det var her guttene om høsten falbød himmelbrev, og ble brakt inn for politiet.

Brevene ble konfiskert, og utgjorde bakgrunn for og bevismateriale i rettsaken mot Wulfsberg og Brandevold som skulle strekkes over de neste to årene, fra byretten i Drammen via Lillehammer byrett til Christiania Stiftsoverrett og helt til Høyesterett. Tiltalepunktene var hele tiden disse: forleggerens manglende påføring av sted og dato, og blasfemi. Den 27. september 1853 ble Wulfsberg tatt inn til forhør og tiltalt for å ha utgitt blasfemisk skrift, og for ikke å ha anført trykkestedet på selve skriftet. Dersom forfatteren var ukjent, sto trykkeren etter loven ansvarlig for innholdet³⁰.

Flere aviser fulgte eller refererte andre avisers artikler om saken. *Christiania-Posten* ledet an den offentlige kritikken, og var tydelige i sin oppfatning av hva som sto på spill. Den 21. september 1853 rapporterte avisa om politiets beslagleggelse, ga noen korte utdrag av himmelbrevet, navnga Wulfsberg og håpet Drammens politimester øyeblikkelig ville dra vedkommende til ansvar, da brevets innhold «...er af den Beskaffenhed, at Kriminallovens Straf for Gudsbespottelse synes uundgåelig.» Avisa begrunnet

27 Piø 1969 (30).

28 Amundsen 1997, s. 141 (31).

29 Thuesen 1927, s. 76–79 (32), Paulsen 2002, s. 221–227 (6).

30 Ifølge Criminallovens (senere straffelovens) kapittel 8, § 1 av 10.08. 1842, skulle «den som forhåner eller bespottet Guds hellige navn eller sakramentene eller driver spott med statens religion, dømmes med fengsel eller bøter. Men hvis det skjer i trykt skrift, med Fengsel eller strafarbeide i femte grad». Videre framgår det av sakens referat i *Norsk Retstidende* 1955 s. 572 (33) at dommerne la Trykkefrihetsforordningen av 1799, § 16, til grunn for domsavsigelsen. Denne slo fast at forfatterens, publisistens og boktrykkerens navn og stedet for trykkingen skulle stå på både store og små trykk, jfr. Kgl. Forordn. M.v.XII, 1797–99, 683–684. På Wulfsbergs trykte himmelbrev sto bare navnet J.W. Wulfsbergs Bogtrykkerie – ikke Drammen, der trykkeriet lå.

videre sin oppfatning ut fra Wulfsbergs samfunnsposisjon, og trakk forbindelser til koleraen og hvem himmelbrevene var beregnet på:

...saameget forargerligere er det ogsaa, naar man ser ikke alene at Mænd, der vel maa beregnes til de mere dannede Klasser, ikke undse sig for det Slags Spekulationer men endog ere hensynsløse nok til at benytte den nedtrykte og forvilede Sindsstemning, hvorunder saa mange lide i denne Hiemsøgelsens Tid, for at fraliste de mindre oplyste og fattigere Folkeklasser deres Skillinger³¹.

Allerede dagen etter rykket Wulfsberg inn sitt forsvar både i *Christiania-Posten* og *Drammens Tidende*, der han understreket at himmelbrevene ble trykt i juni, før utbruddet av koleraen. Han hadde vært nølende til å gjennomføre ordren fra Brandevold, skriver han, ettersom innholdet var «av den Natur, at jeg nødig vilde bidrage til at utbrede det», men lot seg overtale av kundens ord om at han lett kunne få dem trykt et annet sted. Wulfsberg understreket at han selv aldri hadde avertert himmelbrevene til salg eller sendt det i kommisjon for å tjene penger på «den simple manns overtro», slik *Christiania-Posten* skrev. I hans øyne var himmelbrevet et «sammensurium» uten egentlig mening og sammenheng, men som periodevis «stærkt søges af en viss Klasse av Befolkningen». Hans erfaring var at etterspørselen etter slike saker avtok etter en stund, uten å etterlate seg skadelige virkninger. Han poengterte også at navnet Wulfsberg faktisk sto på himmelbrevet, selv om trykkested manglet. Det fantes en boktrykker Wulfsberg i Norge, og han holdt til i Drammen³².

Den 27. september 1853 trykte *Christiania-Posten* og *Morgenbladet* samme stykke der de gikk i polemikk mot Wulfsberg, imøtegikk hans forklaring og fastholdt det forkastelige at himmelbrevet var utgitt på en tid da han kunne forvente rask avsetning blant enfoldige mennesker «paa Grund af den Stemning i Folket, den den herskende Farsot medfører.» Dette er avgjørende for artikkelen, som støtter seg i det opplyste publikums oppfatninger, som

...vist ikke finde det tilbørligt, at Brevet er bleven trykt, og især at det er skeet i denne Tid, og det vil formeentlig ikke give Boktrykkeren Medhold, naar han i et Blad har anført til sin Undskyldning, at en Anden vistnok vilde have trykt Himmelbrevet, hvis ikke han selv hadde gjort det.³³

Notisen som er rykket inn like under artikkelen fungerer som et ytterligere argument: «I Drammen er fra 21de til 24de d. M. 2 andmeldte og 5 døde af Cholera, i alt 25 Angrebne og 20 Døde.»

31 *Christiania-Posten* 1853, s. 3 (34). Den samme artikkelen ble trykt i *Morgenbladet* samme dag.

32 Wulfsberg 1853, s. 3 (35).

33 *Christiania-Posten* 1853, s. 3 (34).

Saken gikk sin gang i rettssystemet. Da endelig dom falt i 1855 viet et bredt utvalg aviser spalteplass til rettsreferatene. Byretten i Drammen, Drammens byting, frifant de tiltalte mot at de betalte saksomkostningene og at Wulfsberg betalte to tredjedeler. Christiania Stiftsoverrett mente imidlertid noe annet, og dømte Wulfsberg til 40 dagers fengsel på «sedvanlig fangekost», Brandevold 10 dager på vann og brød. Wulfsberg fikk i tillegg en usedvanlig saftig bot på 160 speciedaler, som skulle gå til Drammens fattigkasse. Saken ble anket til Høyesterett, som opprettholdt Overrettens dom. Ut over de forargerlige påstandene om at Gud selv hadde skrevet brevet, kan en linje ha vært spesielt provoserende, gitt omstendighetene: «Der skal blive saa stor Sygdom og Pestilense, at den, som lægger sig frisk om Aftenen, skal være død om Morgen»³⁴. Men det var signaturen på brevet, «Jesus av Nazareth er mit Navn...», som gjorde at Høyesterett tok i bruk Kriminallovens kap. 8, § 1, om blasfemi og dømte deretter:

Retten skjønner ikke rettere, end at det Ovenciterede er af blasphemisk eller gudsbespotteligt Indhold baade derved, at Himmelbrevet er udfærdiget i Frelserens Navn, og fordi det ligefrem indeholder, at den blotte Besiddelse og Udbredelse af Himmelbrevet kan skjenke Menneskene deres Synders Forladelse³⁵.

Wulfsbergs medtiltalte, kremmeren Brandevold og hans historie, nevnes ikke i avisene før i 1855. I 1853 hadde han kjøpt et parti på 500 himmelbrev hos boktrykker Selmer på Lillehammer, og solgt dem på veien til Drammen for mellom to og fire skilling per stykk. Sitt siste eksemplar tok han med til Wulfsberg. På veien tilbake til Lillehammer oppdaget han imidlertid at det fantes himmelbrev i nesten hver gård i bygdene han var innom. Det er verdt å merke seg at han, i likhet med Wulfsberg, som kjente markedet og kjøperne, heller ikke trodde folk tok himmelbrevene alvorlig³⁶. Boktrykkeren Selmer ble frikjent, da saken var foreldet.

Det hører med til historien at avisene også selv kommenterte dommen. *Morgenbladets* redaksjon fant det helt på sin plass at straff ble anvendt for å trykke og selge gudsbespottelser til utbredelse av overtro og vankundighet, men fant det «meget haardt» å ilegges 160 Spd for at en velbekjent trykker ikke hadde oppført trykkested.³⁷ *Arbeiderforeningens Blad* trykket en lakonisk tekst, som vanskelig kan forstås som annet enn kritikk av de store avisenes angrep på boktrykkeren og kramkaren, kong Salomo mot Jørgen Hattemaker³⁸.

34 Også denne formuleringen er gjennomgående, og finnes blant annet i et av Riksarkivets håndskrevne brev fra 1648, som er gjengitt i Paulsen 2002, s. 217 (6), og i Thieles trykte himmelbrev fra 1770.

35 *Norsk Retstidende* 1855, s. 574-575 (33).

36 *Norsk Retstidende* 1855, s. 572-576 (33).

37 *Morgenbladet* 1855 (36).

38 *Arbeiderforeningens Blad* 1855 (37).

En annen rasjonalitet

Hvorfor slo myndighetene så hardt ned på Wulfsbergs trykking av himmelbrevet? Rettsreferatene begrunner dommen, som beskrevet ovenfor, ut fra blasfemi og henvisning til trykkeloven. Hverken kolera eller overtro nevnes med et ord. Samtidig er det åpenbart at avisene har spilt en viktig rolle for å koble den gamle tradisjonen til en akutt og presserende kontekst. Høyesterettsdommen representerte et gjennombrudd for en opplyst, moderne forståelse av fortidens mirakelkultur – samtidig som en ny paradigmatisk tenkemåte knyttet til sykdom, smitteårsaker og samfunnets ansvar for befolkningens helse trer fram.

Medisinhistorikeren Aina Schiøtz (1947–2020) har pekt på hvordan koleraepidemiene representerte et gjennombrudd for en ny type tenkning knyttet til samfunnets kollektive ansvar for behandling og forebygging av sykdom³⁹. Dette kom, ifølge historikeren Merethe Roos, ikke minst til uttrykk i avisene, som både fungerte som en arena for opplysning og for samfunnskritikk⁴⁰. I denne konteksten ble himmelbrevets autentisitet utfordret av en sterk argumenterende rasjonalitet: den nye medisinske fornuften sammen med en langt bredere og eldre opplysningsbevegelse. Rettssaken, og avisenes dekning av den, forteller tydelig hvordan innflytelsesrike stemmer innen den opplyste offentlighet ikke bare definerte himmelbrevens århundrelange tradisjon som overtro, men som også så det som sin oppgave å ta ansvar for å rydde fenomenet av veien.

Høyesterettsdommen var et ledd i en ny virkelighetsoppfatning der brev fra Gud ble definert som overtro og billig juks, og knyttet til det uopplyste, enkle og enfoldige lag av befolkningen og dens manglende dømmekraft. Dette laget av befolkningen var kanskje også målgruppen for himmelbrevene. Men Wulfsberg og Brandevolds oppfatninger – at folk ikke egentlig tok brevene på alvor, ble ikke vektlagt. Saken bringer oss ikke nærmere spørsmålet om hvorvidt folk egentlig trodde brevene fra Gud var sanne, men sier noe om hvilke rasjonaliteter som definerte tro og overtro, og hvem som uttrykte, og tok, et ansvar for at en godtroende og lettlurt allmue ble spart for brev fra Vårherre. I den langsomme avfortryllingen av verden forsvant miraklene gradvis ut i opplysningens skygger.

Til tross for den harde dommen i Wulfsbergsaken ble det trykt himmelbrev med det samme tradisjonelle innhold og oppsett så sent som i 1908⁴¹. I Danmark ble det trykt himmelbrev både i 1893 og i 1895⁴². Og det er

39 Schiøtz 2003, s. 29 (38).

40 Roos 2017, s. 14 (39).

41 Himmelbrev, transkribert og fotokopiert i Hunnes 1986 (40). Brevet ble trykt i Centraltrykkeriet i Trondheim, som ble etablert i 1908, himmelbrevet er følgelig trykt i 1908 eller senere.

42 Jensen 1895, s. 223 (4).

funnet himmelbrev på tyske soldaters kropper så sent som etter slagene under annen verdenskrig⁴³.

Litteratur

1. Wulfsberg J. *Drammens Tidende*, 22. 09. 1853.
2. Berg SF. 2018. «The proof of the original is in the copying: Heavenly chain letters». I: Brenna B, Christensen HD, Hamran O. red. *Museums as Cultures of Copies: The Crafting of Artefacts and Authenticity*, London: Routledge, 2018.
3. Berg SF. 2019. Himmelbrev i reproduksjonens tidsalder. S. 109-40 i: Bjørkøy AMB, Hemstad R, Nøding A et al. red. *Litterære verdensborgere. Transnasjonale perspektiver på norsk bokhistorie 1519–1850*. Oslo: Nasjonalbiblioteket, 2019.
4. Jensen KS. Himmelbreve. *Dania: tidsskrift for dansk sprog og litteratur samt folkeminder* 1895; 3: 193-228.
5. Hebing R. 2012. The Textual Tradition of Heavenly Letter Charms in Anglo-Saxon Manuscripts. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik: Secular Learning in Anglo-Saxon England* 2012; 69: 203–22.
6. Paulsen H. 2001. Himmelbrevene. I: Arkivfagets profesjonalisering. Festskrift til Jørgen H. Marthinsen. *Norsk Arkivforum* 2001; 16: 208-28. Kristiansand: Norsk Arkivarforening.
7. Trykt himmelbrev datert 1853. Nasjonalbiblioteket, Ms.fol. 3877. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2018013026001
8. Fet J. *Lesande bønder. Litterær kultur i Norske allmugesamfunn før 1840*. Oslo: Universitetsforlaget, 1995.
9. Brantzæg SG. Skillingsvisene i Norge 1550–1950. *Edda* 2018; 2: 93-109.
10. Paasche F. *Kristendom og kvad. En studie i norrøn middelalder*. Kristiania: Aschehoug & Co, 1914.
11. Amundsen AB 1995. «Mig Engelen tiltalte saa...» S. 21-59 i: Amundsen AB, Eriksen A. red. *Set ikke vantrø i min overtroes stød. Festskrift til Ørnulf Hodne på 60-årsdagen*. Oslo: Novus Forlag, 1995.
12. Amundsen AB, Pollan B, Schumacher J et al. *Norges religionshistorie*. Oslo: Universitetsforlaget, 2005.
13. Berndtsson T, Fischer O, Mattsson A, Öhrberg A. Innledning: 1700-tallets skriftkulturer. Sjuttonhundretal. *Nordic Yearbook for Eighteenth-Century Studies* 14: 8-16, 2020.
14. Himmelbrev datert 1604 Nasjonalbiblioteket, Ms.fol. 3788. «Copie aff dette Breff Som Gud Herren sielffuer skreffuet Haffuer...» https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digimanus_24814
15. Rian Ø. 2017. Reformasjonen som katastrofe i Norgeshistorien. En revolusjon ovenfra og utenfra i et katolsk land. S. 19-42 i: Haug E. red. *Fra avlatshandel til folkekirke. Reformasjonen gjennom 500 år*. Oslo: Spartacus forlag, 2017.
16. Amundsen AB. Dommedag på norsk. Fra Draumkvedet til Hauge. S. 50-74 i: Dyrendal A, Pettersen A. red. *Dommedag! Verdens undergang før og nå*, redigert Oslo: Humanist Forlag, 2008.

43 Paulsen 2002, s. 213 (6).

17. Himmelsbrev datert 1720. Det kongelige bibliotek, København. https://soeg.kb.dk/discovery/fulldisplay?context=L&vid=45KBDK_KGL:KGL&search_scope=MyInst_and_CI&tab=Everything&docid=alma99122092234305763
18. Himmelsbrev datert 1848. Aust-Agder museum og arkiv, Kuben, Personalia, Aust-Agder, boks 4.
19. *Christian Vs Norske Lov: Anden Bog. 20. Cap. Om Bøger og Almanaker.* https://www.hf.uio.no/iakh/tjenester/kunnskap/samlinger/tingbok/kilder/chr5web/chr5_02_20.html
20. Krefting E. Enevelde, offentlighet og Peter Frederik Suhms hemmeligheter. S. 385-411 i: Bjerkås T, Dørum K. red. *Eneveldet før undergangen: politisk kultur i Norge 1660–1814.* Oslo: Scandinavian Academic Press, 2017.
21. Horstbøll H, Langen U, Stjernfeldt F. *Grov konfækt. Tre vilde år med trykkefrihed.* København, Gyldendal, 2020, bind I.
22. Gilje N, Rasmussen T. *Tankeliv i den lutherske stat: Norsk idéhistorie, vol 2.* Oslo: Aschehoug, 2002.
23. Fuglestad M. *Jærtegn i Bergen på 1600-tallet.* Avhandling, Universitetet i Bergen, 2002.
24. Holberg L. *Barselstuen.*, 1723. http://holbergsskrifter.dk/holberg-public/view?docId=s_kuespill%2FBarselstuen%2FBarselstuen.page&chunk.id=act2&show.second=&toc.depth=1&toc.id=act2. Lastet ned 24.06.2021.
25. Fet J. *Eksetiana. Aarflots Prenteverk 1809–1935. Bibliografi og kulturhistorie.* Oslo: Det Norske Samlaget, 2006.
26. Espelid K. Himmelsbrev. *Bergens Tidende*, 26.04.1964
27. Fiskaa HM. Et brev fra månen, sendt til jorden og funnet i Bergen. Himmelsbrev fra Bergen og andre sted. *Bergens Tidende* 30.06.1934
28. Vig, Ole. Nogle ord om Bogsamlinger og Bøger. S. 249-61 i: *Folkevennen. Udgivet af Selskabet for Folkeoplysningens Fremme.* Kristiania: P.T. Mallings Bogtrykkeri, 1853..
29. Hylland OM. *Folkeoplysning som utopi. Tidsskriftet Folkevennen og forholdet mellom folk og elite.* Oslo: Novus forlag, 2010.
30. Piø I. *Produktionen af danske skillingsviser mellem 1770–1821 og samtidens syn på genren,* 92-120. København: Københavns Universitets fond til tilvejebringelse af læremidler, 1969.
31. Amundsen AB. Akkomodasjon og Mirakler. Mellom gammel og ny tro omkring 1800. S. 141-53 i: Gilhus IS red. *Miraklenes tid.* KULT skriftserie nr. 95.
32. Thuesen A. *Beslaglagte og supprimerte bøker i den norske litteratur,* Oslo: Bibliofilklubben, 1927.
33. *Norsk Retstidende. Ugeskrift for praktisk Lovkyndighed* 1855; 20: 572-6. Christiania: J. Chr. Abelsted.
34. *Christiania-Posten* . 21.09.1853.
35. Wulfsberg J. *Christiania-Posten* 23.09. 1853.
36. *Morgenbladet* 02.10. 1855.
37. *Arbeiderforeningens Blad.* 1855. 10.11.1855.
38. Schiøtz A. *Folkets helse – landets styrke 1850–2003.* Oslo: Universitetsforlaget, 2003.
39. Roos M. Praktisk Viisdom i Foranstaltninger mod Cholera – tiltak og pressedekning i 1853. *Michael* 2017; 14:199–216.

40. Hunnes LK. Himmelbrev i Bjørnør. S. 102-5 i *Årbok for Bjørnør. Utgitt av Bjørnør Historielag*. Orkanger: Orkla Grafiske A.S, 1986.

Summary

For more than three hundred years, heavenly letters circulated in Europe – letters signed by Jesus himself, and sent with an angel to mankind. The message of the letter was this: it was true, it must be copied and it held protective powers. As a chain letter from the Reformation period, the strikingly stable text in one-page format was translated from various languages, multiplied through print and handwriting and spread across national borders.

A unique trial in 1853 challenged the authenticity and authority of the epistles, judging them as blasphemous. The trial coincided with the cholera outbreak in Drammen and Christiania, and is a rare opportunity to get closer to how the heavenly letters were understood in a specific historical context. Why did the authorities react at this point of time? What were the links between the heavenly letters and the epidemic, between the public's concern for the "uninformed class" and those who, according to the newspapers, were also the target group for the letters? The trial and the press coverage express a new rationality in the wake of the Enlightenment thinking, where notions of disease and social responsibility also came into play.

Siv Frøydis Berg
siv.berg@nb.no

Siv Frøydis Berg er idehistoriker, ph.d. og forskningsbibliotekar ved Nasjonalbiblioteket i Oslo.